

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

МІРОШНИЧЕНКО МАРІЯ ІВАНІВНА

ВИЩА ШКОЛА РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В

1920 - 1928 рр.:

проблеми розвитку, досвід, уроки

Спеціальність 07.00.02 - Вітчизняна історія

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття вченого ступеня

кандидата історичних наук

Київ - 1998

Робота виконана у відділі історії культури українського
народу Інституту історії України АН України

Науковий керівник - доктор історичних наук
Даниленко В.М.

Офіційні опоненти - доктор історичних наук,
професор Рманцов В.О.

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник Бойко О.Д.

Провідна організація - Київський державний педінститут

Захист відбудеться "7" червня 1993 р. о 10 го-
дині на засіданні спеціалізованої ради Д.068.18.06 при Київсь-
кому університеті ім. Тараса Шевченка / м.Київ, вул.Володимирсь-
ка, 60/

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліоте-
ці Київського університету ім. Тараса Шевченка.

Автореферат розісланий "6" червня 1993

Вчений секретар спеціалізованої ради,
кандидат історичних наук, доцент Рудь М.О.

ЛНБ України ім. В. Стефаника

00803322 (1)

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, двох розділів, заключення, списку використаних джерел та літератури.

Вступ. Актуальність теми. Актуальність вивчення теми організації радянської вищої школи періоду 20-х років очевидна. Саме тоді закладалися підвалини нині діючої системи освіти, яка вимагає докорінної реорганізації. Освітня політика 20-х років уособила в собі дві суперечливі тенденції в розвитку культури цього періоду. З одного боку дивовижний її розквіт і піднесення, бо ж українська культура одержала підтримку держави, а її здобутки поширювалися серед народу завдячуючи політиці українізації, яка ототожнила українську культуру з освітою. З іншого – майже одночасно з цим створювалися умови за яких українська культура позбавлялася своїх самобутніх рис і змушена була адаптуватися до взірців так званої пролетарської культури, яку насаджували правляча більшовицька партія та більшовицький уряд в Москві. Освіта опинилася в лещатах догматизму й схоластики.

Сьогодні, в умовах реформи вищої школи України, виникає нагальна потреба в науковому узагальненні історичного досвіду та врахуванні історичних уроків минулого. Тільки так можна уникнути культурного адичавіння, передбачити перспективу і не втратити ритму на шляху побудови незалежної цивілізованої європейської держави.

Потяг українського народу до національного самопізнання, до знань про власну історію та культуру вимагає поглибленого вивчення та аналізу проблем освіти Української РСР, особливо в початковий період її становлення, бо саме освіта визначає рівень культури народу та ступінь його свідомості.

Об'єктивне дослідження і висвітлення теми певною мірою сприятиме, на думку автора, відновленню самої історичної науки, деформованої ідеологізацією та догматизмом.

Предмет та хронологічні рамки дослідження. В дисертації досліджується становлення та розвиток вищої школи УСРР в 1920 – 1930 рр. Спрямованість цього процесу визначалася "пролетарським" підходом до розуміння суті, цілей та завдань освіти в умовах "диктатури пролетаріату" та однопартійності; глибокими суперечностями, зумовленими прагненням свідомих громадян, інтелігенції, окремих політичних та державних діячів до утвердження суверенітету України з одного боку, а з іншого – централізаторською політикою більшовицької партії та

уряду в Москві. У відповідних умовах Наркомос УСРР прагнув протиставити політиці уніфікації радянської системи освіти, що її проголошував і намагався втілити в життя Наркомос РСФРР, а згодом і союзні органи керівництва, ідею розвитку національної школи.

Саме з 1920 року в освітянській політиці Наркомосу УСРР простежуються особливості, які відрізняли її від освітянської політики, яка формувалася в РСФРР. / До цього часу організація освіти на Україні була зорієнтована на досвід РСФРР/. Із середини 1928 р. розгорнувся інтенсивний процес уніфікації освіти у масштабах СРСР. Він розпочався у вищій школі і здійснювався на засадах вузькофахової освіти.

Аналіз особливостей освітянської політики цього періоду та причин, які зумовили їх, спростовує твердження багатьох представників в радянської історіографії про однозначно поступальний і безпроблемний процес становлення й функціонування освіти в тій чи іншій республіці колишнього СРСР.

Історіографія проблеми. Проведений автором дисертації історіографічний аналіз літератури як з теми дослідження так і з спеціальних проблем, що межують з нею дає підстави стверджувати, що проблема становлення та розвитку вищої школи УСРР в 1920-1928 рр. вивчена недостатньо. Про це свідчать і спеціальні історіографічні дослідження.¹

Висвітлення теми знаходимо уже в публікаціях періоду 20-х - початку 30-х років.² Із них заслуговують уваги окремі статті керівників в народної освіти Г.Ф.Гринька,³ Я.П.Ряпшо,⁴

¹ Історіографія історії Української ССР. - К., 1986; Курносов Ю.О. Розробка питань історії радянської інтелігенції. // Укр. істор. журнал. - 1986. - №7. - С.33-41; Интеллигенция Советской Украины. Некоторые вопросы историографии и методологии исследования. - К., 1988 та ін.

² Образцов В., Звігальський Я., Іванов М. Професійна освіта на Україні. - Х., 1927; Марков В.Н. Советская система народного образования УССР. - 1928 та ін.

³ Гринько Г.Ф. Очередные задачи советского строительства в области просвещения. - Х., 1920; Хозяйственные основы советского культурного строительства. - Х., 1921 та ін.

⁴ Ряпшо Я.П. Реформа высшей школы на Украине в годы революции /1920-1924/. Сборн. стат. и докл. - К., 1925; Система народної освіти на Україні. Соціальне виховання, професійна освіта та наука. - Х., 1926; Народна освіта на Україні за 10 років революції. - Х., 1927 та ін.

М.О.Скрипника.¹ Істотним недоліком цих праць є відсутність повноцінної аргументації, переважно інформативне висвітлення матеріалу, освітні проблеми трактувалися з огляду на поточну політику правлячої комуністичної партії. Однак незважаючи на вказані недоліки ці публікації започаткували процес накопичення конкретно історичного матеріалу і допомогли автору дисертації в осмисленні та історичній оцінці подій, які відбувалися в галузі освіти в досліджуваний період.

Безпосередньо з темою нашої роботи стикаються праці М.П.Рудька та М.А.Бистрова.² Результати їхніх досліджень лягли в основу колективної монографії, яка узагальнила піввіковий досвід функціонування вищої школи України.³ Автори цієї фундаментальної праці значну увагу приділяють питанням становлення інституцій радянської вищої освіти; показують зміни, які відбувалися в соціальному складі студентів вузів; висвітлюють процес партійно-політичного завоювання вищої школи. Однак у роботі присутній схематизм у викладенні матеріалу, відсутній аналіз характерних рис і особливостей, притаманних українській вищій школі періоду 1920 - 1928 рр. По суті обійдено питання про відмінність систем вищої освіти УСРР та РСФРР, про проблеми, які виникали у зв'язку з цим у відносинах відповідних наркоматів освіти. Такого ж схематизму, спрощеного однобічного аналізу проблем становлення вищої школи не позбавлені і узагальнюючі праці з історії України.

Загальною характерною рисою вищезгаданих досліджень в цілому є коментаторство, стандартизація у викладенні матеріалу, відсутність всебічного аналізу фактів і подій. Становлення та розвиток вищої школи УСРР автори розглядають як просту еволюцію, поступальне впровадження в життя ідей основоположників марксизму-ленінізму, які знаходили своє втілення у постановках правлячої партії і радя-

¹ Скрипник М.О. Основні заводи єдиної системи народної освіти СРСР. Х., 1930; Реконструкція країни і перебудова школи. - 1930 та ін.

² Рудько Н.П. Строительство советской высшей школы в Украинской ССР в 1918-1925 гг.: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук.-К., 1953; Бистров М.А. Керівна роль КП(б)У у галузі вищої освіти в період будівництва соціалізму /1917-1937 рр./.-К., 1974.

³ Вища школа Української РСР за 50 років /1917-1967 рр./ . У 2-х частинах.-К., 1967

нського уряду з питань освіти. Такий підхід до вивчення теми позбавлений наукового підґрунтя, застарів і потребує перегляду.

Окремі аспекти досліджуваної проблеми висвітлені в узагальнюючих працях присвячених різним етапам довоєнного періоду розвитку культури, освіти та підготовки радянської інтелігенції. До них належать дослідження В.Я.Білоцерківського, В.М.Даниленка, І.Л.Золотоверхого, Ю.О.Курносова та А.Г.Бондар, Л.І.Ткачової, Г.М.Шевчука. Зусиллями цих авторів зроблений певний внесок у вивчення проблеми. Їхні праці зацікавлюють перш за все фактичним матеріалом, але висновки на сьогодні переважно застаріли. Об'єктивна ідеологія, пануючий стереотип про зростання керівної ролі комуністичної партії як об'єктивної закономірності на шляху побудови соціалізму, перешкождали історикам вийти на адекватне реаліям минулого висвітлення історії.

Серед цих досліджень заслуговує на увагу монографія Л.І.Ткачової.¹ Це перша узагальнююча праця з історії інтелігенції Української РСР. Автор значну увагу приділяє аналізу джерел та шляхів формування інтелігенції. Провідну роль у цьому процесі відводить вищій школі. На сторінках монографії послідовно висвітлюється політика партії по впровадженню класового принципу в освіту. Однак по суті обійдене питання про наслідки такої політики. Класовий же підхід до проблем освіти з огляду на перспективу культурного та технічного розвитку країни, самої інтелігенції, закладав безліч найскладніших проблем і згодом став гальмом в суспільному розвитку.

Нова доба у розвитку української історіографії, яку можна назвати, в порівнянні з попередньою, добою наукового прозріння, позначена позитивними зрушеннями у вивченні та об'єктивному висвітленні історії культури радянського періоду. З'являються нові джерела, ідеї, концепції. Новітніми дослідженнями у цьому напрямку є праці В.М.Даниленка, Г.В.Касьянова, С.В.Кульчицького, Ю.І.Шаповала та ін. Цими дослідженнями розгорнута сторінка історії,

¹ Ткачова Л.І. Інтелігенція Радянської України в період побудови основ соціалізму. - К., 1985

² Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20-30 роки. - К., 1991; Касьянов Г.В., Даниленко В.М. Сталінізм і українська інтелігенція. - К., 1991; Касьянов Г.В. Українська інтелігенція 1920-х-30-х років: соціальний портрет та історична доля. - К. - Едмонтон, 1992; Шаповал Ю.І. Сталінізм і Україна. // Укр. стор. журнал. - 1990. - №12; 1991. - №2, 4-8, 10-12; 1992. - №1-8 та ін.

де об'єктивно висвітлюється політика більшовицької партії з проблем культури періоду 20-х - 30-х років. На превеликий жаль конкретні розвідки в такому ж аспекті з проблем освіти на сьогодні поки що відсутні, хоч зрозуміло, що тільки на їх основі можливий подальший пошук і істини.

Заслужовує на увагу також українська зарубіжна історична література та історико-публіцистичні розвідки. Праці таких авторів як Д.А. Андрієвський, П. Голубенко, І. Кошелівець, І. Лисяк-Рудницький, С. Наріжний, С. Николишин та ін.¹ проникнуті ідеєю національного відродження українського народу і містять протилежний, утвердженому в радянській історіографії, погляд на культурний процес 20-х років. Зокрема в праці С. Наріжного "Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами" чітко простежується думка, що / незважаючи на всю парадоксальність / в досліджуваний нами період тільки за межами української етнографічної території була змога "без насильства", без "політичного й національного терору" розвивати українську культуру, українську вищу школу. Характеризуючи стан вищої освіти в Радянській Україні на початку її становлення, С. Наріжний робить висновок, що "стан вищої школи творить сумні перспективи щодо відбудови щент зруйнованого краю і ставить під серйозну загрозу наше національне майбутнє."²

Завершуючи історіографічний огляд літератури варто підкреслити, що всі вищезгадані дослідження мають певну наукову цінність з огляду нагромадження, систематизації та первинної інтерпретації значного масиву матеріалу з історії вищої школи УСРР періоду 20-х років. Однак окремі твердження, висновки, які містяться в переважній більшості з них, потребують уточнення й переоцінки.

¹ Николишин С. Культурна політика большевиків і український культурний процес /Публіцистичні рефлексії/. - /Б.М./.-1989; Андрієвський Д. Російський колоніалізм і советська імперія. -Париж, 1958; Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. - Ч.І. -1924; Кошелівець І. Микола Скрипник. -Мюнхен, 1972; Лисяк-Рудницький І. Між історією і політикою. Статті до історії та критики суспільно-історичної думки. -Мюнхен, 1973; Голубенко П. Україна і Росія у світлі культурних взаємин. -Нью-Йорк, 1967 та ін.

² Наріжний С. Вища освіта на великій Україні. //Український студент. Прага.-1922.-№ 3. - С.67

Зокрема важко погодитися з твердженнями М.П.Рудька, Ю.В.Бабка, Г.М.Шевчука та ін., що створена в 20-ті роки система освіти в Україні - результат свідомого шкідництва українських буржуазних націоналістів, які прагнули протиставити, відірвати українську культуру від російської соціалістичної культури.

Однобічно, на наш погляд, підійшли до оцінки робітфаків автори монографії "Интеллигенция Советской Украины. Некоторые вопросы историографии и методологии исследования." /К., 1988/. Вони відводять робітфакам значну роль у так званій демократизації вищої школи, не враховуючи того, що і за способом комплектування, і за цільовим спрямуванням вони були започатковані й функціонували виключно як класова школа для робітничої і селянської молоді. /Полеміка щодо цих та інших тверджень і висновків міститься на сторінках дисертації I/.

Мета дослідження полягає у тому, щоб на тлі суспільних зрушень, що відбувалися на Україні в 1920-1928 рр. максимально об'єктивно показати складність і суперечливість процесу становлення радянської вищої школи, особливості її розвитку, розкрити причини, які зумовили їх; показати суспільну значимість перетворень, які відбувалися у вищій школі; зосередити увагу не лише на досягненнях, а й на помилках, стратегічних прорахунках, які з огляду на перспективу завдавали моральних та ідейних збитків.

Для досягнення мети необхідно вирішити такі завдання:

- розглянути теоретичні засади та умови будівництва вищої школи УСРР в 1920-1928 рр.; розкрити причини, що зумовили перемогу вузькофахового напрямку в освіті;
- проаналізувати проблеми розвитку вищої освіти в Радянській Україні; висвітлити матеріальний стан вищої школи цього періоду, особливості її організаційних форм та методів навчання у вузах;
- визначити шляхи утвердження командно-адміністративних методів в середині вузівського управління та оновлення викладацького складу вузів;
- розкрити особливості комплектування вищої школи в умовах абсолютизації принципу класового добору та показати його безпосередній вплив на формування соціально-негативних рис нової інтелігенції;
- на основі узагальнення основних тенденцій розвитку вищої школи в досліджуваний період, з урахуванням історичного досвіду сфор-

муловати уроки минулого, а згідно з ними виробити пропозиції, які, на думку автора, можуть певним чином сприяти в опрацюванні основ реформи вищої школи на Україні на сучасному етапі розвитку.

Наукова новизна дисертації. В дисертації здійснений узагальнюючий аналіз стану вищої школи України в 1920 -1928 рр. з урахуванням новітніх досягнень історичної науки. Основна увага зосереджена на раніше недосліджених та мало досліджених аспектах проблеми. Зокрема показано, що посилення тенденції створення унітарної держави викликало необхідність уніфікації вищої освіти;

Вперше аналізуються причини утвердження та запровадження ідеї вузькофахової вищої освіти в УСРР;

По-новому аналізуються процеси, пов'язані з реформою вищої школи та спричинені нею наслідки. Зокрема доведено, що абсолютизація принципу класового підходу до проблем будівництва вищої школи спричинила закриття університетів, визначила специфіку організаційних форм вузів, привела до утвердження командно-адміністративних методів внутрішнього управління і нарешті спричинила до моральних деформацій серед студентів та викладачів.

Автором введені до наукового обігу раніше неопубліковані і такі, що не використовувалися дослідниками архівні матеріали, які містять у собі невідомий досі фактичний матеріал, використання якого сприяло більш глибокому висвітленню проблеми.

В дисертації пропонується ряд рекомендацій, які, на думку автора, можуть бути використані на практиці.

Джерельна база дисертації. Основу джерельної бази дисертації склали архівні документи. В роботі використані матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України. Це документи Народного комісаріату освіти України /Ф.166/: стенограми нарад з питань освіти, звіти, протоколи засідань Наркомосу України та окремих його структурних підрозділів; листування наркомату з місцевими та республіканськими установами освіти, Наркомосом РСФРР, ЦК ВКП /б/, ЦК КП/б/У. Значну цінність для автора маю листування окремих громадян з Наркомосом УСРР, ЦК КП/б/У з освітнянських проблем. Листи дають змогу проникнутися атмосферою, духом того часу, допомагають уявити і відтворити картину явищ, процесів, які відбувалися у вузах, зрозуміти суть принципу класового відбору до вищої школи. В листах відчувається тісний зв'язок ок-

ремого і загального, громадського і особистого.

В дисертації використані документи Центрального державного архіву громадських об'єднань України. Це в основному матеріали, які висвітлюють політику ЦК КП/б/У у галузі освіти, роль парторганізацій у житті вузів./Ф.І/.

Як допоміжні використовувалися документи із особистих фондів В.І.Вернадського, А.Ю.Кримського, І.Д.Багалія які брали активну участь у будівництві радянської вищої школи на Україні. Документи зберігаються у відділі рукописних фондів наукової бібліотеки Академії наук України. Важливим елементом джерельної бази дисертації є опублікована епістолярна спадщина В.І.Вернадського.¹

До джерельної бази відноситься ряд опублікованих збірників і документів з проблем культурного будівництва та освіти на Україні.² Збірники за рівнем археографічного опрацювання, змістом та тематикою різні. Важливим є те, що їх упорядники використовували документи центральних та місцевих архівів, друку. Однак вказані збірники автор не вважав за повноцінне джерело, оскільки вони мають серйозні вади: ідеологічний догматизм, тенденційна односторонність у підборці документів. Тут переважають матеріали, які підтверджують тільки досягнення в освітнянській галузі. Археографічна діяльність підпорядковувалася виключно політичним концепціям.

В ході дослідження автором вивчені та використані матеріали і стенограми партійних з'їзтів та з'їзтів Рад, на яких розглядалися освітнянські проблеми. Висновки та опінки, які містяться в цих документах, дають змогу краще зрозуміти історичну обстановку того часу, рівень осмислення проблем вищої освіти. Аналіз цих матеріалів засвідчує, що державна і партійна політика в галузі вищої освіти сформувалася у відповідності з тогочасною моделлю соціалізму, утворенням унітарної радянської держави, що вимагало уніфікації освіти, відповідних форм її організації та змісту навчання. А посилення бюрократичного режиму і ідеологічного терору

¹ Див.: Письма Вернадского В.И. Ферсману А.Е. - М., 1985; Переписка В.И.Вернадского с С.Б.Личковым. 1918-1939. - М., 1979

² Директивы ВКП/б/ и постановления советского правительства о народном образовании за 1917-1949 гг. Вып. I. - М.: -Л., 1947; Культурное будівництво в Українській РСР. 1917-1969. - К., 1960. - Т. I та ін.

з боку владної структури більшовицької партії - ЦК РКП/б/ - спричинило деформації і переродження як в суспільстві в цілому так і в освіті зокрема.

Велике значення для дослідження мали центральні, республіканські газети та журнали, які друкувалися в 20-ті - на початку 30-х років. Вони містять у собі фактичний матеріал, відсутній у інших джерелах. Поряд із цими виданнями автор користувався матеріалами із українських журналів, які виходили в еміграції. Це "Студентський вісник", "Український студент" та ін.

Поряд із періодичними виданнями автором використовувалися статистичні та довідникові видання.

Практичне значення дисертації. Матеріали дослідження можна використати при підготовці спеціальних і узагальнюючих праць з історії культури, укладанні шкільних підручників, підготовці спеціальних і нормативних курсів із історії України у вузах і середніх навчальних закладах.

На захист виносяться такі положення:

- будівництво вищої школи в УСРР в 1920-1928 рр. здійснювалося значною мірою на основі заперечення дореволюційного досвіду розвитку вищої освіти в Російській імперії;

- увесь процес перетворень контролювався правлячою більшовицькою партією, підпорядковувався класовому принципу, який визначив специфіку організаційних форм, методів навчання й комплектування вузів, політику щодо "старої" інтелігенції і, як наслідок, привів до стратегічних прорахунків у освітянській політиці;

- в досліджуваний період не створилася чітка система вищої освіти, яка могла б забезпечити всебічний гармонійний розвиток особистості та підготовку висококваліфікованих фахівців. Свідченням цього є ліквідація університетів, докорінна реорганізація галузевих вузів у бік їхньої вузької спеціалізації, виведення наукової роботи за межі вищих навчальних закладів. В результаті держава одержувала переважно фахівці-ремесників, позбавлених можливості мобільності в умовах постійних змін у сфері визначеної професійної діяльності;

- освітня політика, яка сформувалася в УСРР в 1920-1928 рр. за своїми масштабами не мала аналогів у світі і залучала до куль-

тури величезні маси людей. Однак підпорядкування цього процесу класовим принципам негативно позначилося на кваліфікації йному і загальнокультурному рівні громадян, які одержували вищу освіту. Це дає підстави стверджувати, що витoki духовної кризи, в якій опинилося наше суспільство нині, кореняться в освітній політиці, яка сформувалася на Україні в досліджуваний період.

Апробація результатів дослідження. Дисертація обговорена й рекомендована до захисту на засіданні відділу історії культури українського народу Інституту історії України АН України. Основні її положення та висновки обговорені на засіданні кафедри гуманітарних дисциплін підготовчого відділення Київського університету ім.Тараса Шевченка, викладені в ряді публікацій автора, застосовуються ним у викладацькій практиці.

У першому розділі - "Теоретичні засади та умови будівництва радянської вищої школи УСРР" розкриті суть та зміст реформи освіти в УСРР в досліджуваний період. Викладені принципові основи партійно-державної політики щодо освітніх проблем, досліджені соціально-економічні умови її формування.

Зокрема відзначається, що програмні положення більшовицької партії про освіту акумулювали у собі декларовані більшовиками принципи соціальної рівності і, одночасно, за змістом відображали суть завдань, що виникли перед новою владою: безпосереднього переходу від найвідсталіших до найпередовіших політичних і економічних форм розвитку суспільства. Склалася парадоксальна ситуація, коли "всупереч вимог об'єктивних тенденцій розвитку суспільства під ідею стали припасовувати дійсність. По-перше, необхідно було створити економічні підвалини для "справжнього соціалістичного суспільства", а, по-друге, підняти рівень культури тих, з ким пов'язувалася ідея його побудови. Значна роль у здійсненні цих завдань відводилася освіті.

Різне розуміння багатьма партійними та державними функціонерами перспектив розвитку нового суспільно-політичного устрою зумовило різне розуміння основ радянської освіти. Це викликало тривалу дискусію щодо шляхів її розвитку та ролі вищої школи в загальному процесі культурного будівництва в умовах так званої диктатури пролетаріату. Однак розбіжності в поглядах стосувалися лише форми. По суті ж усі учасники дискусії, шукаючи відправних точок у справі організації радянської освіти, вбачали основне її завдання

не стільки у вихованні вільної творчої особистості - хоч про це і говорилося багато - скільки у вихованні покоління, здатного не тільки підтримати ідею соціалізму, а й утілити її в життя у світових масштабах.

Керівники Наркомосу України /Г.Ф.Гринько, Я.П.Ряпо, О.Я.Шумський/ були прихильниками вузькофахової професійної освіти. Більше того їм належить ініціатива впровадження її в життя. Автор дослідження доводить, що прихильність керівників Наркомосу УСРР до вузькофахової професійної освіти зумовлювалася кількома чинниками:

- об'єктивними обставинами - розрухою, голодом, відсутністю обладнання, підручників, кваліфікованих викладачів. В таких умовах український наркомос змушений був запроваджувати професійну освіту, яка і коштувала дешевше і швидше давала працівника необхідної кваліфікації;

- сприйняттям непу як перехідного періоду, попереднього "стрибка" в соціалізм. Завдання школи цього періоду зводилося до створення армії письменних робітників, з якими пов'язувалася ідея побудови соціалізму, та підготовки інтелігенції, яка беззаперечно слугувала б новій владі і не стала б в опозицію до неї;

- вульгаризованим розумінням суті культури в умовах "диктатури пролетаріату". Культура, освіта розглядалися як щось таке, що повинне слугувати тільки "переміжному пролетаріату";

- впродовж 1920-1928 рр. Наркомос УСРР очолювали українські комуністи, які намагалися впровадити у життя ідею національної культури та національної школи, протиставляючи її більшовицькому принципу централізму та уніфікації в освіті. Однак, як зауважує автор дисертації, національне для них було ідентичним соціалістично-радянському, партійно-класовому, інтернаціональному. А інтернаціоналізм декларувався як чисто політичне гасло. Професійна освіта вписувалася в рамки ідеї світової соціалістичної революції;

- вузькопрофесійна освіта з її орієнтацією на виховання "технічної" людини повинна була стати своєрідним "мостом" у європейську культуру, без якого Україні важко було б приєднатися до загальноєвропейського культурного процесу, про що мріяли керівники Наркомосу УСРР. Однак автор дисертації стверджує, що, незважаючи на всю привабливість цієї ідеї, це було б механічне, а не органічне вrostання, dorostання до загальноєвропейських мірок. Освіта роз-

винутих західних країн мала достатню матеріальну базу і орієнтувалася на виховання в людині загальної культури. На Україні увесь навчальний процес здійснювався в умовах вкрай обмеженої матеріальної бази і був звернений на піднесення питомої ваги виконавця, а не творця. Свідченням цього є закриття університетів і виведення наукової роботи за межі вузів. Вища школа з навчально-наукового закладу з широкою автономією перетворилася у державне підприємство з притаманними йому виробничо-організаторськими функціями. Підтвердженням цього є запровадження бригадно-лабораторного методу навчання та адміністративно-командного методу управління вузами.

Необхідність вузькофахової освіти в умовах держави "диктатури пролетаріату" була підтримана профспілками, обґрунтована в підсумкових документах трьох Всеукраїнських нарад з питань освіти / березень, серпень 1920, червень 1921 рр./, V Всеукраїнського з'їзду Рад /березень 1921 р./, а законодавче закріплення - в Кодексі законів про народну освіту /листопад 1922 р./.

У другому розділі дисертації - "Реформування вищої школи за класовою ознакою" досліджується процес становлення та функціонування нових організаційних форм вищої школи, методів організації навчального процесу та виховання. Значне місце відводиться висвітленню політики оновлення професорсько-викладацького складу вузів, утвердження командних методів внутрівузівського управління, класового регулювання прийому до вузів. Автор доводить, що освітня політика впродовж 1920-1928 рр. підпорядковувалася класовим принципам, які стали однією із підвалин державної політики більшовиків.

Негативною рисою освітньої політики цього періоду було закриття впродовж 1920-1921 рр. університетів. Університетська освіта була зведена до трьох галузевих вузів: медичного, народного господарства і народної освіти. Ліквідація університетів означала ліквідацію автономії вищої школи і її підпорядкування контролю з боку партійно-державних структур через нову систему внутрівузівського управління. Система керівництва вищою школою була аналогічною системі керівництва державним підприємством і не передбачала будь-яких представницьких органів. Відповідальним представником державної влади призначався політкомісар вузу, який зосере-

джував у своїх руках необмежену владу. В його обов'язки входило "стежити за проявами контрреволюційних елементів і застосовувати заходи по їх викоріненню." Більшовики, не маючи твердих позицій серед інтелігенції, робили все можливе щоб протиставити "контрреволюційним і націоналістичним тенденціям" "правильну партійну політику", яка супроводжувалася репресіями, "перевихованням" "старої" інтелігенції в дусі марксизму, підпорядкуванням її діяльності контролю з боку держави в особі політкомісара вузу.

Автор дисертації зауважує, що прагнення більшовиків в посилити свої позиції серед інтелігенції в умовах боротьби за посилення влади було закономірним. Негативним було те, що ці намагання супроводжувалися деморалізацією та підкупом, що вело до моральної деградації в суспільстві. Знання, талант поступилися амбіціям і переконанням, що класова приналежність може компенсувати відсутність знань та культури. Розуміння соціальної справедливості поступово переросло в соціальну зрівнялівку, а згодом у прямий диктат своєї соціальної винятковості з огляду на робітниче або бідняцьке походження і очікування у зв'язку з цим певних суспільних привілеїв. Більше того, абсолютизація принципу класового регулювання набору до вищої школи нічого спільного не мала з демократичними принципами рівності прав в одержанні освіти, продекларованими більшовиками. Така "демократизація" перетворилася на дискримінацію для представників "непролетарських" верств. Свідченням цього було комплектування вузів шляхом розверстки через профспілки, комнезами, партосередки, конкурсний відбір із збереженням куріального принципу, політичні колоквиуми, періодичні чистки студентського складу.

Автор підкреслює, що незважаючи на зазначені недоліки, кількісні результати, отримані внаслідок перетворень у вищій школі УСРР були вражаючими. Вже на початок 1925 року на 10 тис. населення приходилося по два студенти. За цими показниками Україна займала п'яте місце в ряду таких країн як США /5,1/, Австрія /3/, Болгарія /3/, Німеччина /3/, Бельгія /1,5/, Англія з колоніями /0,8/. На кожні 100 тис. робітників приходилося 28 інженерів. На кінець 20-х років в УСРР налічувалося 155 вузів із загальною кількістю студентів - 69096. Ці дані безумовно свідчать про те, що радянському уряду вдалося зробити вищу освіту доступнішою, ніж це було раніше. Однак автор зауважує, що духовність кожного на-

раду, його культурний прогрес визначаються не кількістю письменного населення та дипломованих спеціалістів / хоч значення цього показника принижувати не слід/, а рівнем професійної культури, яка здатна не лише акумулювати, а й забезпечити спадкремність світового досвіду. Спрощено-класовий підхід до проблем освіти унеможливував цей процес, більше того, він призводив до морального та духовного зuboжіння народу.

В заклоченні дисертації підведені підсумки, зроблені узагальнюючі висновки, сформульовані історичні уроки, наведені рекомендації.

Розглянутий в дисертації період був складним і суперечливим. Всі його суперечності знайшли віддзеркалення у галузі освіти. Чіткої аргументованої концепції радянської освіти її творці не мали. Була так звана схема освіти, головною підвалиною якої стало підпорядкування освітніх справ інтересам пролетарської революції.

Процес перетворень у вищій школі в 1920-1928 рр. підпорядковувався класовому принципу. Дотримуючись його, держава фактично проводила курс на зниження авторитету вищої школи, кваліфікаційного і загальнокультурного рівня інтелігенції. Вищі навчальні заклади перетворилися у звичайні професійні школи. Ліквідація університетів негативно вплинула на якість підготовки фахівців і наукову роботу на Україні.

Впродовж 1920-1924 рр. вища освіта на Україні була зорієнтована виключно на кількісні показники. Це створювало вельми проблематичну ситуацію для вузів - відсутність матеріальної бази, фінансів, достатньої кількості викладачів. У цей же період була ліквідована автономія вищої школи, налагодилася система "керування" освітою, аналогічна системі управління економікою. У цей період були ліквідовані університети. На їх основі організовані галузеві інститути з цільовою установкою на конкретні галузі народного господарства і державного будівництва. Були встановлені два типи вищої школи: інститут, що готував спеціалістів-організаторів, та технікум, що випускав вузьких спеціалістів-практиків. Створення організаційних форм вищої школи на суто функціональній основі діячі Наркомосу УСРР називали радянською вищою школою, тобто в значенні її "пролетаризації". По суті це було

не що інше як прагнення протиставити вищу "пролетарську освіту" "буржуазній міщанській" системі освіти. Такі організаційні форми найбільше відображали суть ідеї "монізму" в освіті, яка зводилася до створення "пролетарської культури" і "пролетарської освіти".

Впродовж 1924-1928 рр. з боку Наркомосу УСРР були спроби створити умови для підвищення якості вищої освіти. Однак остаточно вирішити цю проблему не вдалося, оскільки перетворення стосувалися лише форми без зміни самої суті: скорочувалася мережа вузів, зменшувався набір студентів, поступово збільшувалися асигнування на освіту. Проте в основі освіти залишився вузькофаховий принцип, університети так і не були відновлені, в навчальному процесі застосовувався бригадно-лабораторний метод навчання, педагогіка не особи, а колективу. Не вистачало кваліфікованих викладачів. Їх підготовка обмежувалася за відсутністю достатніх матеріальних ресурсів. Для вирішення проблеми застосовувався метод висування на викладацьку роботу спеціалістів-комуністів із виробництва. Головним критерієм визначення досвідченості таких викладачів були не знання, не педагогічна майстерність, а відданість ідеям більшовицької партії і новій владі. Основна увага зверталася на соціальний стан, партійність, участь у громадській роботі. Переважна більшість висуванців не мала необхідної освіти та знань, достатньої компетенції. Формувався новий тип викладача, здатного сприймати і проводити політику адміністрування й накіму в сфері освіти.

Застосування бригадно-лабораторного методу в навчальному процесі призвело до того, що народне господарство одержувало не спеціалістів високої кваліфікації, а ремісників. Зг том індустріалізація країни закріпила принцип вузькофахової професійної освіти в масштабах усього СРСР. Тенденція до масового прискореного "штамування" фахівців залишилася. Це призвело до ще більшого погіршення якості їх підготовки, зниження кваліфікації й освіченості в цивілізованому значенні цих понять, оскільки залишковий принцип матеріального і фінансового забезпечення освіти залишався.

На основі узагальнень основних тенденцій розвитку вищої школи в 1920-1928 рр. автор дисертації сформулював уроки, які випливають із історичного досвіду цього періоду.

І. Сьогодні серед першорядних проблем державотворення на Україні чи не найбільше турбує занепад національної освіти. З

урахуванням історичного досвіду важливо розробити і запровадити механізм, який би виключав вплив тих чи інших політичних сил на освіту. Його дія повинна базуватися на положенні, що немає культури, освіти "пролетарської", "буржуазної", "радянської" і т.п. Культура, освіта може бути тільки національною. Гарантом її розвитку може бути лише незалежна національна держава.

2. Досвід будівництва радянської вищої школи в досліджуваній період засвідчує, що вузькофахова підготовка фахівців у вузах, її абсолютизація на шкоду гуманістичній спрямованості навчання, знайомству із загальнолюдськими цінностями недопустимі, оскільки все це призводить до деформацій у вищій освіті та завдає як економічних так і моральних збитків. Сьогодні необхідно повернутися до гуманістичних витоків у освіті.

В дисертації наведені практичні рекомендації:

- протягом десятиріч увесь процес навчання у вищій школі України здійснювався для виробництва і заради виробництва. На передній план у поступальному розвитку суспільства вийшли представники технократичного мислення. Необхідна гуманізація освіти.;

- для піднесення інтелектуального потенціалу нашого суспільства необхідно з'єднати у єдине ціле вузівську і академічну науку;

- варто ґрунтовніше зайнятися проблемою оплати навчання у вузах. Держава повинна оплачувати навчання талановитої молоді. Для виявлення талантів необхідно створити державну систему їх пошуку; і т.д.

Основний зміст дисертації викладений у таких публікаціях:

1. Із історії становлення вищої школи на Україні у 1920-1927 рр./До історіографії проблеми/. // Проблеми культурного будівництва в СРСР.-Деп. в УкрІНТІ, №1448 Ук.92 від 12.11.91 - 0,6 д.а. /рос. мовою/
2. Класовий підхід до проблем будівництва вищої школи в Радянській Україні в 20-ті роки.-Деп. в УкрІНТЕІ від 01.02.93. - № 69-Ук. - 1 д.а.
3. Ленінська ідея політехнічної освіти й реалізація її на Україні. //Ленін. Культурна спадщина та сучасність.-Деп. в ІНІОН АН СРСР. - № 34196 від 8.08.89. - 1 д.а. /рос. мовою/.
4. Принципи організації вищої освіти на Україні в 20-ті роки. //Ленін. Народна освіта та сучасність.-Деп. в ІНІОН АН СРСР.- №43173 від 31.10.90.-/у співавт./.- 0,8 д.а. - /рос. мовою/.
5. Рецензія: Горбул А.Д. Научные основы кадровой политики КПСС.- К., 1989. //Під прапором ленінізму.-1990.-№16.-С.80.- 0,1 д.а. /у співавт./

ІНБ ім. В. Стефаника
АН України

AB 27.271